

16. *Товстенко В.Р.* Просторіччя в українській мові як структурно-функціональне явище: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. — К., 2000. — 22 с.
17. *Труб В.М.* Явище “суржику” як форма просторіччя у ситуації двомовності / *Мовознавство*. — 2000. — № 1. — С.46-58.
18. *Филин Ф.П.* Просторечная лексика // *Русский язык. Энциклопедия*. — М.: Советская энциклопедия, 1979. — 432 с.
19. *Шевельов Ю.* Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941): Стан і статус. — Чернівці: Рута, 1998. — 208 с.

The article considers the term “colloquialism”. It is pointed out that “pigeon Ukrainian” is one of the forms of Ukrainian colloquialism. The author proves that colloquialism belonged to the sphere of scientific interests of I.Ohienko who was the first to pay attention to the wide usage of Russicisms into the Ukrainian language and advised how to get rid of them in his “Ukrainian Stylistic Dictionary”

Key words: colloquialism, pigeon Ukrainian, Russicisms.

Отримано: 30.08.2005 р.

УДК 811.161.2'282 (477.43)

Н.П.Шеремета

Кам'янець-Подільський державний університет

ОСОБЛИВОСТІ ПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРОК У ТВОРАХ КАЛЕНИКА ШЕЙКОВСЬКОГО

У статті подано короткі відомості з біографії та творчого доробку видатного дослідника мови та побуту подолян, уродженця Кам'янця-Подільського Каленика Васильовича Шейковського; проаналізовано фонетичні, морфологічні, лексичні та фразеологічні особливості подільського говору на матеріалі подільських етнографічних та фольклорних розвідок, надрукованих під назвою “Быт подолян”.

Ключові слова: подільський говір, фонетичні ознаки, морфологічні риси, лексичні особливості, фразеологізми.

Іван Огієнко і Каленик Шейковський — два самобутні дослідники духовних скарбів українського народу, його мови, національної культури. Їхні імена назавжди залишаться в історії Кам'янця-Подільського.

Каленик Васильович Шейковський народився 1835 року у м. Кам'янці-Подільському. 1857 року він закінчив тут духовну семінарію. Іван Огієнко упродовж 1918-1920 рр. був ординарним професором і першим ректором Українського університету в Кам'янці-Подільському. Він спрямовував великі зусилля на те, аби наш навчальний заклад став справжнім регіональним осередком відродження української мови, духовної культури Поділля, що було, з одного боку, ополячене, а з другого, — зрусифіковане.

Серед багатьох мовних питань, які розробляли ці два науковці, вагоме місце займає концепція розвитку живої розмовної мови. Найважливішим фактором виховання молоді Іван Огієнко — людина енциклопедичних знань і палкий патріот України, видатний український просвітник і громадський діяч — вважав виховання рідною мовою, яку сприймав як джерело національного духу, культури. Мова, за твердженням педагога й ученого, нерозривно пов'язана з народом та його історією, *“і коли ми мусимо любити свій народ, то тим самим мусимо любити і берегти й свою рідну мову, бо без мови народ не може існувати”* [2, с.114]. Тому Огієнко радить усіма засобами вселяти в душі вихованців любов до “материнської” мови, завдяки якій і формується коріння духовного світу людини. Каленик Шейковський упродовж усього життя своїм науковим доробком робив виклик царським прислужникам, які, як пише дослідник мови і побуту подолян у ненадрукованому рукописі “Несколько слов о южнорусском народе и в особенности о его языке”, *“прямо прагнули принизити південноруський народ, вселити до нього та його мови огиду, не вивчивши ні народу, ні його мови і навіть нічого не зробивши для вивчення його”* [3, с.92].

Сучасні ґрунтовні дослідження з української діалектології, лінгвістичної географії; розгортання діалектологічних, лінгвогеографічних, історичних досліджень з української мови переконає у необхідності публікації як нового зібраного матеріалу, так і аналізу усіх наявних джерел. Це і зумовило вибір *теми* нашої розвідки. *Метою* її є дослідження особливостей подільського говору в етнографічному збірнику К.Шейковського “Побут подолян”. Для реалізації поставленої мети необхідно було виконати такі *завдання*: розглянути наукову літературу з теми; подати короткі відомості з біографії та творчого доробку видатного дослідника мови та побуту подолян Каленика Шейковського; проаналізувати ознаки подільського говіркового мовлення початку ХХ ст. на матеріалі творів К.Шейковського, М.Номиса та ін.

Каленик Шейковський — відомий український мовознавець, етнограф, фольклорист і видавець. Ще під час навчання в Київському університеті (1859 р.) брав участь у створенні недільних шкіл у Києві. Відомий він і як автор та видавець підручника для цих шкіл “Домашня наука”. Основним джерелом для цієї праці була жива народна мова з використанням народних прислів'їв, приказок, казок, пісень, переважно тих, що вживались на Поділлі. Неабиякий інтерес і здібності до наукової діяльності виявляв талановитий студент упродовж усього навчання у вузі. Але після закінчення університету отримати роботу на Україні Шейковському не вдається. 1862 року він виїжджає до Орловської губернії, а далі у м. Бобруйськ, де йому поталанило відкрити власну друкарню. Незважаючи на такі заходи царського уряду, як циркуляр міністра внутрішніх справ П.Валуєва 1863 р. та так званий Емський указ 1876 р. про забо-

¹ У прикладах збережено графічну систему тогочасного видання.

рону друкувати книги й тексти до музичних нот українською мовою, ввозити в Імперію українські книги, видані за кордоном, про заборону сценічних вистав і читань українською мовою тощо, К.В.Шейковський починає видавати українські книжки. Однак 1876 р. за надрукування “Метаморфоз” Овідія українською мовою його було заслано до Мензелінська Уфімської губернії (тепер — Татарстан). Але і тут він не залишав улюбленої справи і викладав у прогімназіях.

Активний учасник суспільно-політичного руху в Україні другої половини XIX ст., Каленик Шейковський відомий також і як автор та видавець, на жаль, так і не закінченого українсько-російського словника “Опыт Южнорусского словаря” з великим здебільшого фольклорно-етнографічним ілюстративним матеріалом, який налічує біля 7000 статей.

Шейковський подав ґрунтовні для свого часу класифікацію та порівняльну характеристику звуків української мови і запропонував власний правопис (“Про фонетичні властивості південноруської мови” (1859) та “Кілька слів про південноруський народ і особливо про його мову” (1862)).

Він є також автором кількох статей з етнографії Поділля, як-от: “Побут подолян” (1859-1860), “Про привітання та поздоровлення у подолях” (1862). Записуючи місцевий етнографічний і фольклорний матеріал, дослідник намагався якнайточніше передати народну вимову.

В етнографічному збірнику “Побут подолян”, що видавався К.В.Шейковським, була опублікована стаття “Про похорони” та казки “Іван Розбійник”, “Смерть за куму”, “Чоловік від Бога”. Перше і останнє оповідання були записані 1847 року в Кам’янці-Подільському. Тому в цих творах виразно виявляються ознаки фонетичної, граматичної і лексичної системи подільських говірок, які й досі зберігаються у мовленні подолян.

Так, до **фонетичних ознак** належать:

- наближення ненаголошеного [o] до [y] (“укання”): *турик*;¹
- редуція (випадання) голосного: *хтіли*;
- перехід [e] в [o] (лабіалізація [e]): *оусіо*;
- ствердіння приголосних у іменникових, прикметникових, займенникових, дієслівних і прислівникових формах: *дес, тямьт, робыт, мустыт, хлопэц, расна, здоровэцка, ходыт, плацут, кажут, тэрныт, распаліт, зісталос, стоіт, хтос, сыдыт, пітходыт, просьт, бэрыс*;
- регресивне уподібнення (асиміляція) за глухістю на межі префікса і кореня та кореня і суфікса: *звіткі, розказуваль, роснытуваты, распаліт, росныска, пітпэраты, піткынуты, пітходыт*;

¹ Тут і далі для порівняння використано фрази, узяті із збірки М.Номиса “Прислів’я, приказки і таке інше” (К., 1993).

² Цифрами в дужках позначаємо сторінки збірки М.Номиса.

- уподібнення (асиміляція) за місцем і способом творення: *ды-выц'ця*;
- заступлення одного звука іншим (субституція): *фостачі* та ін.

Морфологічні риси:

- виявлення регулярного закінчення **-и** у давальному відмінку однини іменників жіночого роду колишніх основ на приголосний: *матерь*;
- вирівнювання прикметників м'якої групи за твердим різновидом: *остатнэ*;
- збереження давніх форм особово-предметних та означальних займенників: *до нэго, на нюю, жадэн*;
- поширення повторюваних (редуплікованих) форм вказівних займенників: *тамтой*.

В оповіданнях Каленика Шейковського чітко вирізняються також **лексичні особливості** подільських говірок, як-от: *пател'ня, нын'ка, япка, захурував, здибав* та ін.

Досить багато є і подільська **фразеологія**, що віддзеркалює громадські й моральні засоби життя народу: *такий гарний, що нэ можна; ходыт як сам нэ свій; нэ ма цо й казати; тэрпыт, а ні пыскне; оударився бідолаха по полам руками; він настояє на своїм; а сынові ані ві, ані горушкы; с цымы словами пустыв іого; пішла собі* та ін. Деякі з фразеологізмів, що використовує Шейковський, поширені в інших українських, у тому числі і подільських говірках¹. Порівняймо, наприклад: *такий гарний, що аж ну й хороша, хоч малюй (378)²; чумак сумує так, що нэ можна і ой чумаче, чумаче, життя твоє собаче (464); награмузляв він кривлію на картмылюсі та як напише дурень, то не розбере й розумний (287); працює як той чорний віл і ніколи й носа втерти (44); терпыт, а ні пысне й треба бідувати до гробової дошки (141); багато дечого приточували та не все то правда, що на весіллі плещуть (315); грушки на вербі (318); брехав, доки зовсім не вбрехався (319)* та ін.

Каленик Васильович Шейковський змушений був жити далеко від рідної землі. Він постійно відчував нестачу коштів, безробіття, незрозумілість, перешкоду у видавничій діяльності, тому багато його творів так і залишились ненадрукованими. Однак численний надрукований і ненадрукований науковий доробок є надійним джерелом для вивчення мови, фольклору і побуту українського народу, а його подвижницька діяльність гідна наслідування.

Список використаних джерел:

1. Марахов Г.І. Про автора "Опыта южнорусского словаря" // Вісник АН УРСР, 1970. — № 5.
2. *Мит. Ларіон*. Мої проповіді. — Вінніпег, 1973.
3. *Шевченко Л.В.* Каленик Шейковський — дослідник мови та побуту подолян // Духовні витоки Поділля: творчі історії краю (Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 9-11 вересня 1994 р. м. Кам'янець-

- Подільський). — Хмельницький: Поділля, 1994. — С.91-93.
4. *Шейковський К.В.* Быт подолян. — Т.І, Вип.2. — К., 1860.

The article contains brief information about biography and creative work of the outstanding researcher of language and life of people from Podilya, native of Kamjanets-Podilskyj Kalenyk Vasyliovych Sheykovskyj; phonetical, morphological, lexical and phraseological peculiarities of Podilya dialect were analyzed on the material of ethnographical and folklore explorations of Podilya, printed under the name "Life of people from Podilya".

Key words: Podilya dialect, phonetical features, morphological traits, lexical peculiarities, phraseology.

Отримано: 2.09.2005 р.

УДК 811.161.2:81-112

Л.В.Мужеловська

Кам'янець-Подільський державний університет

**ІВАН ОГІЄНКО ПРО ОРФОГРАФІЧНІ НОРМИ
В "ГРАМАТИЦІ" М.СМОТРИЦЬКОГО**

У статті відбито погляди Івана Огієнка на орфографічні норми "Граматики" М.Смотрицького, описано вагомі суспільно-політичні та культурно-історичні чинники, які зумовили появу цієї книги, відзначено, що унормований в граматиці М.Смотрицького правопис церковнослов'янської мови міцно й надовго закріпив на Україні в системі правопису історичну етимологію як основний принцип.

Ключові слова: граматика, український, правопис, унормування, церковнослов'янський, світський, історичний, етимологія, підґрунтя, традиція, стабільний.

"Граматика" Мелетія Смотрицького — один з найвидатніших творів XVII століття не тільки вітчизняного, але й усього слов'янського мовознавства. Цю книгу високо вшановували славісти-мовознавці різних епох та періодів. Можна послатися хоч би на те, що видатний учений Г.В.Ягич називав її "найважливішим явищем" серед інших праць у тогочасній слов'янській філології, "головним посібником", що користується "великим авторитетом". П.Житецький, характеризуючи граматику М.Смотрицького, вважав, що саме "звідси веде свій початок так звана грамотність руська взагалі та й українська зокрема".

Не залишив поза увагою цей видатний твір давнього мовознавства невтомний поборник української соборності, відомий тепер усьому світові мовознавець, історик мови й правопису Іван Огієнко. Так, досліджуючи історію українського правопису, вчений у своїй досить об'ємній праці "Нариси з історії української мови: Система українського правопису" (Варшава, 1927) називає творця "Граматики" "упорядником нового правопису на Україні", "славним ученим того часу".